

**ОКОНЧАНИЕТО ЗА 1 Л. МН.Ч. СЕГ. ВР. НА ГЛАГОЛИТЕ
ОТ I и II СПРЕЖЕНИЕ В ИСТОРИЯТА НА КОДИФИКАЦИЯТА
НА КНИЖОВНИТЕ НОРМИ В БЪЛГАРИЯ ОТ 1945 Г. ДО ДНЕС**

КРАСИМИРА АЛЕКСОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

krasimiraaleksova@gmail.com

**THE FIRST PERSON PLURAL ENDING OF THE FIRST AND SECOND
CONJUGATION PRESENT VERB FORMS IN THE HISTORY
OF BULGARIAN LANGUAGE NORMS FROM 1945 UNTIL NOW**

KRASIMIRA ALEKSOVA

SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

krasimiraaleksova@gmail.com

The article explores the history of Bulgarian language codification norms with regard to the 1st person plural ending of the 1st and 2nd conjugation present verb forms. This history outline serves as a theory base for a further comparison between the ending *-m* and nowadays' attitude of Bulgarians toward its nonstandard variant *-me*. Since there are only three dictionaries in the period of 1945 until recently which have dealt with the question of codification, it is necessary for the third part of the article to examine the ongoing scientific discussion on the studied ending, as well as the linguistic geography data evidencing for it. The fourth part discusses some language attitudes, firstly, towards the uncoded ending *-me* and, secondly, towards all the natives who are using it. In order for a more complex and broad view on the studied speech phenomenon to be presented, the last part of the article draws conclusions out of the analysed scientific discussion and the review on the so-called direct codification, as well as summarises all possible attitudes of Bulgarians towards the uncoded variant *-me*.

Keywords: codification, language attitudes, *-me* ending of the 1st and 2nd conjugation verb forms

1. За основната цел

Основната цел на настоящия текст е да проследи историята на кодификационните решения за окончанието за 1 л. мн.ч. на глаголите от I и II спр. в периода от 1945 г. до днес. Тази цел е обвързана в известна степен с изследователската хипотеза за увеличеното присъствие в уст-

ната комуникация, вкл. в официалната, на некодифицираното окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. I и II спр., а също и с данните за преобладаването, макар и с малък процент, на положителните нагласи към не книжовни облици от типа *ходиме*, *четеме*, *пишеме*, получени от национално представително проучване на езиковите нагласи на 2018 пълнолетни респонденти (вж. Алексова/Aleksova 2016). Реализирането на посочената цел изисква и използване на данни от историческата граматика, лингвогеографията и диалектологията, необходими за изясняване на конкуренцията между окончанията *-м* и *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. Освен този, най-общо казано, диалектоложки подход в коментарите на явлениято, наречено *мекане* (*пишеме*, *четеме*, *ходиме*), се прилага и системният подход, тъй като анализът на конкуренцията между *-м* и *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. в синхронен план не може да не отчете системните отношения между елементите във формалните парадигми на сег. вр. Социолингвистичният подход допълва комплекса от подходи, тъй като той би бил принос за откриване на социално-демографските обстоятелства, въздействащи върху съвременното състояние на т.нар. *мекане*.

В тази работа първо се прави преглед на кодификационните правила за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр. в 9 речника, издадени в периода от 1945 г. до 2012 г. След това се коментират елементи от научната дискусия за тези окончания, а накрая се представят данни от изследване на езикови нагласи към явлениято, наричано *мекане*.

2. История на кодификацията на окончанието за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение

Както става ясно от прегледа на 9-те избрани от научния екип речника (вж. Приложение), единствено в 3 от тях се задава експлицитно книжовната норма за окончание *-м* в 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение. Това са:

1. *Правописен и правоговорен наръчник*, 1945. (Авт. кол.: Хаджов, Минков, Осинин, Стойков, Костов, Андрейчин, Илчев, Маджаров, Кр. Генов)

2. *Нов правописен речник на българския език*. София, Издателство „Хейзъл“, 2002.

3. *Официален правописен речник на българския език*. София, Издателство „Просвета“, 2012.

В Приложение 1 са изредени 9-те речника, в които беше потърсено наличие на кодификационно правило за интересуващите ни окончания. Наличието само в три речника на пряка кодификация говори, че между 1945 г. и 2002 г. тази граматическа норма не е била във фокуса на кодификаторската практика. Налице е прекъсване на прякото кодифициране на тази норма в речниците за период от 56 г. Не ми се струва обаче достоверна хипотезата, че настъплението на мянкетото в устната комуникация, вкл. официалната, е резултат само и единствено на липсата на кодифицирано правило в речниците за период от 56 години. Причините са комплексни и ще бъдат разисквани в хода на изложението.

Между трите речника, в които присъства пряка кодификация на окончанието за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр., се наблюдават следните различия:

– В *Правописен и правоговорен наръчник* (1945 г.) се говори за предпочитане на окончание *-м* в книжовния език, без да се посочва за кои спрежения става дума. От забележката става ясно, че за 1 л. мн.ч. сег. вр. *-ме* е „нормално“ в III спрежение, тъй като се противопоставя на *-м* за 1 л. ед.ч. От това може да се направи заключението, че именно за I и II спрежение предпочитаното окончание за 1 л. мн.ч. сег. вр. в книжовния език е *-м*. Хипотезата, която би могла да се издигне в този случай, е, че авторите на речника са си давали ясна сметка за наличната вариантност в българските говори, в устната (а и в писмената) комуникация.

– В *Нов правописен речник на българския език* (2002 г.) се посочва, че правилното окончание за I и II спрежение е *-м*, като в забележка се пояснява, че окончанието *-ме* е **допустимо** в разговорната и в мерената реч, но в писмената реч и в официалния стил на общуване не трябва да се употребява. Тази забележка отразява реалното състояние на устната комуникация (вкл. в официално общуване), в която окончание *-ме* в I и II спр. има висока честота особено в западните райони на България, като при това е белязало речта на интелигенцията.

– В *Официален правописен речник на българския език* (2012 г.) кодификацията е по-рестриктивна, защото липсва забележката за допустимостта на т.нар. *мекане* в устната комуникация.

Съпоставката на кодификационните решения в трите речника води до заключението за все по-категорично налагане само на окончание *-м* за 1 л. мн.ч. сег. вр. за глаголи от I и II спр.

Разбира се, освен кодификацията в правописните речници трябва да се отчита и влиянието на множество граматика, като от особено значение е академичната *Грамматика на съвременния български език. Т. 2. Морфология* (Грамматика/Gramatika 1983) поради задачата, която е възложена на Института за български език в областта на кодификацията на книжовните норми. В нея ясно са разграничени окончание *-м* за I и II спрежение и окончание *-ме* за III спрежение. Същото е положението и в множество граматика, излезли в периода от 1945 г. до днес, както и в школските граматика. Без да е правено детайлно проследяване на отразяването на тази норма във всички учебници по български език след 1945 г., ще посоча само, че в *Учебник по български език. 4. клас* (2005 г.) с автори Румяна Танкова, Катя Чернева, Ваня Иванова на изд. „Просвета“ на с. 48 от урочната статия за сегашно време се дават примери за окончанията на спреженията. Владееенето на граматичната норма за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение днес е обект на проверка във външното оценяване в края на VII клас, в зрелостния изпит по български език и литература в XII клас, в кандидатстудентски изпити за различни университети, вкл. в СУ „Св. Климент Охридски“ от 2016 г.

3. Из научната дискусия и данните от лингвогеографията

В тази част първо ще бъдат резюмирани данни от лингвогеографията, показващи вариантноста на лингвистичната променлива 1 л. мн.ч. сег. вр. в българските диалекти, като се държи сметка за различията между трите спрежения и за териториалното разпределение на съотношението между окончанията за 1 л. ед.ч. и 1 л. мн.ч. сег. време.

Ако се разгледа разпределението на окончанията *-м*, *-ме* и *-мо* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на българската езикова територия, видно на карта № М

106 от *Български диалектен атлас. Обобщаващ том IV. Морфология* (Антонова-Василева и кол./Antonova-Vasileva et al. 2016: 132; вж. Приложение 2), ще стане ясно каква е основата, върху която се развиват (или от която тръгват) процесите, чиито резултати се наблюдават днес в устната комуникация, вкл. в официалната ѝ форма. Най-съществен е фактът, че вариантът *-м* (наричан *неразширено окончание* (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 33), който се кодифицира като книжовен, оформя значително по-малък ареал, отколкото ареала на разпространение на варианта *-ме*. Ст. Стойков подчертава, че *-ме* „обхваща значителна част от територията на българския език (Стойков/Stoykov 1956: 366). Тук няма да се спирам върху разпространението в диалектите на други разширени окончания, напр. *-не*, *-мо* и др., тъй като не влиза в преките цели на статията.

Според Тетовска-Троева само окончание *-м* (без съществуване на *-м* и *-ме*), което е и кодифицираното, „се среща на една сравнително малка част (около 1/5) от езиковата територия“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 33). Точните райони, в които съществува само това окончание, са видни както от Карта М 106 (Приложение 2), така и от списъка на Тетовска-Троева (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 33). Като обобщение може да се каже, че това са „част от мизийските говори, всички балкански диалекти, изиграли значителна роля при изграждането на книжовния език, севернородопски говори, част от тракийските и малка част от източните македонски диалекти“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 33). Важно е да се отбележи, както казва и изследователката, че в изброените диалектни (части от диалекти) е непознато окончание *-м* за 1 л. ед.ч. сег. вр. I и II спр. В по-голяма част от тези говори окончанието за 1 л. ед.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр. е *-ъ*, в по-малка част е *-а* с отнет на ударението върху корена, *-а* с ударение върху окончанието и най-рядко *-ê* в „еркечките села на север от Бургас и за две села в Тетевенско“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 34).

Вариантът *-ме* за 1 л. ед.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр. оформя две групи: първа група – говори, в които то е единственият завършек за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. („голяма част от западните и малка част от

родопските диалекти“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 34), и втора група, в която е налице съществуване на *-м* и *-ме* в посочената граматическа позиция (според Тетовска-Троева това е зона на вариантна употреба в районите на „Оряховско, Белослатинско, Врачанско, Ботевградско, част от Луковитско и Тетевенско“, така също в „Благоевградско, Делчевско, Разложко, Петричко, Западноваловишко, Гоцеделчевско, Велинградско, част от Девинско, Смолянско и Асеновградско, Първомайско, Хасковско, Свиленградско, Малкотърновско, голяма част от Гръцка и Турска Тракия“, плюс „Казанлъшко, Сливенско, Ямболско, Новозагорско, Айтовско“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 35).

Ако се съпоставят ареалите на разпространение на окончанията за 1 л. ед.ч. и 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр., става ясно, че докато ареалът на разпространение само на окончание *-м* за 1 л. мн.ч. се покрива с ареала, в който в 1 л. ед.ч. няма окончание *-м*, то ареалът на *-ме* за 1 л. мн.ч. е по-широк от ареала на окончание *-м* в 1 л. ед.ч. Този факт се изтъква от Тетовска-Троева, като освен това авторката проследява районите, в които има окончание *-а* за 1 л. ед.ч. и *-ме* за 1 л. мн.ч. (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 34–35).

Спирам се резюмирано върху данните от лингвогеографията, защото смятам, че те могат да обяснят една част от причините (но не и всички) за съвременното разпространение на некодифицираното мекане при глаголи от I и II спр. в устната комуникация, вкл. официалната устна комуникация. По друг начин стои въпросът за писмената комуникация, за което ще стане дума по-долу.

Установяването на окончанието *-ме* в интересуващата ни граматическа позиция – от атематичните глаголи, най-вероятно през среднобългарския период, не предизвиква съществени дискусии, но въпросът за причините, обусловили разпространението му, получава повече тълкувания:

- Поради табу, което се появява заради възможната омонимия на формите с окончание *-м* в 1 л. мн.ч. с формите в 1 л. ед.ч. в диалекта, „който владее около София и прониква лесно особено в езика на младежта“. Затова форми като *пееме* са обус-

ловени от „гледище на диференциацията, която обслужва значението“ (Леков/Lekov 1950: 87).

- Появата на *-ме* в 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. се дължи на аналогия с окончанието *-ме* в III спр. В своя статия от 1952 г. Ал. Т.-Балан посочва, че двойките облици *пишем* и *пишеме*, *четем* и *четеме* имат опора в глаголни облици като *сме*, *биваме* за сег. вр. и *четяхме*, *пишихме* за мин. несвършено време (Балан/Balan 1952: 130).

- Дължи се и на външни причини, които „се крият в особеная, своеобразния път, по който изобщо се оформя българският книжовен език“, и вътрешни, които „са във връзка със системата на езика“ (Стойков/Stoykov 1956: 336). Окончанието *-ме* се отличава с еднозначност, защото се среща само в 1 л. мн.ч. сегашно време на глаголите от III спр. (а и в аорист и имперфект), при него няма омонимия за разлика от съвпадащите формално окончания *-м* за 1 л. мн.ч. I и II спр. и *-м* за 1 л. ед.ч. III спр. (Стойков/Stoykov 1956);

- Преплитане според Ел. Георгиева на влиянието на глаголите от III спр. върху глаголите от другите две спрежения, тъй като имат съществен относителен дял спрямо глаголите от I и II спр. (сег. вр.), и непреодолените навици на лица от западните български райони (Георгиева, Мурдаров/Georgieva, Murdarov 1982: 72);

- Според В. Радева налице е тенденция към унифициране на формите за 1 л. мн.ч. и проява на схвърхстарание, възникващо поради осмислянето на окончанието *-м* като неправилно и като резултат от елизия (Бояджиев и кол./Boyadzhiev et al. 1987: 91).

Освен на произхода и причините за разпространението на окончанието *-ме* Ст. Стойков се спира и върху употребите му в писмени текстове на някои автори: у Неофит Рилски и К. Фофинов то е единст-

веното окончание, при Л. Каравелов и Хр. Ботев има широка употреба; налично е, но с намаляваща честота спрямо периода от 70–80 год. на XIX в. и в произведения на П. Славейков, Л. Каравелов, Н. Вапцаров, Хр. Радевски, Кл. Цачев, О. Орлинов, Дим. Дублев, Н. Димитров, М. Петканова, Д. Панталеев. Изследователят смята, че в творбите на български автори случаите с окончание *-ме* са доста ограничени, че се употребяват успоредно с формите с окончание *-м* и че има творци, които не използват форми с окончание *-ме*. Ст. Стойков подчертава, че от „гледище на езиковото богатство и на езиковата правилност това окончание не е необходимо и оправдано, защото не обогатява книжовния език, а само външно го разнообразява“ (Стойков/Stoykov 1956: 371). В статията си Стойков оборва доводите на Ал. Т.-Балан, Б. Цонев и Ст. Младенов, че *-ме* внася благозвучие в езика, че засилва междусловното благозвучие, че действа според Ал. Т.-Балан обединяващо на източните и западните говори, тъй като „чрез него западните говори внасят своя дял в българския литературен език“ (Стойков/Stoykov 1956: 372), а и че обогатява изразните възможности на книжовния език. Ст. Стойков заключава, че това окончание се явява в поезията, тъй като улеснява поетите при изграждане на стиха, но липсва в прозата. В крайна сметка според учения „няма изгледи то да се върне и да се затвърди в практиката на книжовния ни език“. Това, което трябва да се добави, е, че Ст. Стойков има предвид само писмената книжовна реч, но не и устната комуникация.

Що се отнася до публичната писмена книжовна реч, окончанието *-ме* в 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. днес се възприема за груба граматична грешка, в поезията се явява с ритмически цели (без претенция за конкретни наблюдения), а в прозата – като характерологична особеност на идиолекта на някой/-и от героите. За писмената частна практика в интернет – социални мрежи, чатове, форуми, а и за писмената практика чрез други електронни устройства (напр. есемеси) не може да се твърди, че т.нар. *мекане* е в процес на затихване, ако се следва прогнозата на Ст. Стойков. Наблюденията ми показват, че е по-скоро обратното – не в затихване, а в разширяване. Не разполагам с конкретни статисти-

чески стойности, така че това твърдение е лична изследователска хипотеза.

Колко честотно е т.нар. *мекане* в устната книжовна реч на българската интелигенция в частни и публични прояви, в официални и неофициални ситуации, е въпрос, който отдавна стои пред българската социолингвистика. От изследвания на относително обособени общности, напр. квартали (Ангелов/Angelov 1999) или по-малки градове (Димитрова/Dimitrova 2004), преселнически групи (Кънчева/Kancheva 2008) и отделни софийски семейства (Алексова/Aleksova 2000), от проучвания на публичната устна комуникация въз основа на бази от транскрибирана реч (Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014) може да се каже какво е съотношението между кодифицирания и некодифицирания вариант на окончанието за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. само за изследваните групи. За българската интелигенция като цяло лисва представително проучване. Съществуват наблюдения и анализи (вж. Буров/Burov 2013, Виденов/Videnov 1990, Виденов/Videnov 1993, Виденов/Videnov 1998, Виденов/Videnov 2005, Виденов/Videnov 2007), но нито те, нито частните изследвания отменят необходимостта от представително проучване на устната реч на българската интелигенция и в частност на мекането. А какво е разпространението на т.нар. *мекане* в други обществени групи и прослойки, засега това са само наблюдения, по-често изказвани, отколкото публикувани. Но несъмнено немалко учени споделят виждането, че окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр. „в последните години проявява все по-голяма инвазия, то звучи в речта на държавници, политици, висши служители, администратори – особено ако те са израсли и продължават да живеят в София или в други региони на Западна България“ (Буров/ Burov 2012).

4. Езиковите нагласи към не книжовните устни реализации на окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр.

До преди няколко години правописни и правоговорни отклонения, вкл. окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр., бяха обект на изследователски интерес единствено що се отнася до речевата продукция (писмена или устна). В последното десетилетие се засили интересът към речевата перцепция, към възприемането и оце-

няването на речта и към социалната идентификация чрез нея (Виденов/Videnov 2007, Алексова/Aleksova 2016). Под засилване на интереса имам предвид не само теоретичното осмисляне на социолингвистичната перцепция, но и боравене с конкретни емпирични данни.

През април – май 2010 г. научен екип под ръководството на проф. Й. Тишева извърши първото у нас национално представително проучване на езиковите нагласи на 2018 респонденти към 12 правоговорни отклонения, сред които е и окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. Проучването е представително за пълнолетното население на Република България по отношение на критериите пол, възраст, местожителство (тип населено място и регион), образование и предпочетена етническа принадлежност. Анкетирането протича по следния начин: анкетьорите посещават дома на респондентите, четат въпросите и записват в анкетната карта отговорите. Предварително е записан звуков файл със словоформи (от 3 до 4), онагледяващи всяко от 12-те отклонения от правоговора, които трябва да бъдат оценявани от респондентите по три признака: *правилно : неправилно речево явление, западнобългарско : източнобългарско речево явление, звучи добре : не звучи добре*. Използван е методът на семантичния диференциал, а скалата, по която се избира оценка на речевото явление по всеки от трите признака, има десет равнища: 1 – най-висока степен, 2 – висока степен, 3 – средна степен, 4 – ниска степен, 5 – най-ниска степен, а за втората опозитивна стойност на признака равнищата са: 6 – най-ниска степен, 7 – ниска степен, 8 – средна степен, 9 – висока степен, 10 – най-висока степен.

При анкетирането е приложен един подход към перцепцията, който може да бъде наречен *слушане на списък от думи*. Той съответства на т.нар. контекстуален стил *четене на списък от думи*, използван от У. Лабов (а след него от П. Тръдгил и Ангел Ангелов) при изследване на вариантността на речевата продукция (Labov 1966/2006; Trudgill 1974; Ангелов/Angelov 1999). Приложеният в анкетното проучване подход към речевата перцепция предполага висока степен на концентрация на вниманието на респондентите към словоформите, които се оценяват. Затова се очаква и по-голяма критичност към това, което се приема за

неправилно в резултат на индивидуалните представи на анкетираните. По-малка степен на концентрация на вниманието съществува при слушане на цялостен текст, защото в потока на речта следенето на правилността (според личните познания) е в по-висока степен затруднено.

В тази работа се обобщават основни данни за нагласите към окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр. Първо ще посоча, че повече от $\frac{1}{4}$ (26.8%) от всички респонденти не могат да преценят дали форми от типа *четеме, пишеме, учиме* са източно, или западно явление, което отговаря и на положението в диалектите, защото и в източни диалекти, както стана ясно от т. 3 и картата в Приложение 2, интересуващото ни окончание съществува. 63% от останалите $\frac{3}{4}$ респонденти посочват мякането като западно. Според този процент мякането се оказва на трето място след екането (в двата типа форми – именни и глаголни) и след аористните форми с крайно ударение като най-типичните западни особености според анкетираните.

Около 6% не могат да определят дали форми от типа на *четеме, пишеме, учиме* са правилни или не, а 51.3% от останалите анкетираните са избрали някоя от степените на признака „правилно“. Около 62% от родените в Западна България и 51% от родените в Югоизточна България респонденти смятат форми от типа на *можеме, пиеме, ходиме* за правилни, докато положителните нагласи към правилността му сред анкетираните от Североизточна България са 40%. Тези проценти не са никак ниски, като се има предвид, че се слушат 3 форми и вниманието е достатъчно концентрирано, тъй като не се налага да се проследява подълъг звучащ текст (пък бил той и изречение). Оценките по скалата *благозвучност : неблагозвучност* показват, че интересуващите ни некодифицирани форми се оценяват като благозвучни от 65% от далите отговор, различен от „не знам“ (а „не знам“ са избрали 5.8%). Както се вижда, оценките за еуфоничност на глаголни форми с окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спр. са с 14% повече от оценките за правилност (51.4%).

В представителното анкетно проучване интересът бе насочен не само към оценката на самите не книжовни форми, но и към социалната

идентификация на индивида, в чиято реч се явяват подобни облици. Затова в анкетата бяха включени и въпроси за оценка на възрастта, материалното положение и степента на образование на човек, който казва *четеме, пушиме, пиеме*. Данните показват, че около 41% от респондентите не намират връзка между мястото и степента на образование на говорещия, тъй като или не могат да преценят, или защото са убедени, че всички говорят така. Сред останалите анкетирани преобладава нагласата, че мястото издава по-скоро средна степен на образование.

Половината анкетирани не намират връзка между мястото и възрастта на говорещия, а другата група приписва мястото предимно за речта на икономически най-активното поколение в обществото. За около 52% от анкетираните (сума от отговори „всички говорят така“ и „не знам“) по мястото не може да се идентифицира материалният статус на говорещия, а сред останалите респонденти се откроява нагласата, че форми като *четеме, пушиме, пиеме* характеризират предимно речта на хората със среден жизнен стандарт.

Представените данни за социалната идентификация по мястото дават основание да се разграничат два типа обществени нагласи към некодифицираните форми с окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр.:

А) Тези форми не са показателни за възрастта, степента на образование и материалното положение на допускащия ги в речта си. Този първи тип нагласа е по-широко разпространен.

Б) На мястото се приписва принадлежност към средното поколение в обществото, към средните по материален статус прослойки в обществото, към хората със средна степен на образование. Според анкетираните с този тип нагласа средностатистическият българин (а не необразованите, нито пък високообразованите, нито бедните, нито богатите, нито младите, нито старите) е носител на форми от типа на *четеме, пушиме, пиеме* в устната комуникация.

Тъй като анкетното проучване е национално представително, може да се твърди с риск за грешка от 0.05, че ако се анкетира цялото пълно-

летно население на България, отговорите ще бъдат същите като тези, които са получени от 2018-те респонденти.

Обобщение

За да се направят изводи, е необходимо да се обобщят фактите. А те са следните:

- Кодифициране чрез извеждане на правило в речник е налично само в три случая с прекъсване от 56 години. Наблюдава се процес на целенасочено утвърждаване на единствен книжовен вариант *-м* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр., като последният речник (от 2012 г.) е по-рестриктивен, доколкото не се споменава допускането да се използва некодифицираният вариант в устната реч.
- Издаваните граматики и учебници поддържат и регулират кодификацията на *-м* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр.
- Вариантът *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр. „се среща в много български диалекти, не само западни, но и източни, и обхваща значителна част от територията на българския език“ (Стойков/Stoykov 1956: 366), а вариантът *-м* „се среща на една сравнително малка част (около 1/5) от езиковата територия“ (Тетовска-Троева/Tetovska-Troeva 1996: 33).
- Окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр. „не винаги е тясно свързано с окончанието *-м* за 1 лице един. число“ (Стойков/Stoykov 1956: 367), тъй като ареалът на *-ме* е по-широк, макар че ареалът на *-м* попада в ареала на разпространение на *-ме*.
- Като книжовен е приет по-нискокочестотният вариант, тъй като това е моделът, който е присъщ на „североизточните балкански говори и по-специално на централния балкански говор, легнал в основата на литературния ни език“ (Стойков/Stoykov 1956: 367). В същото време се подчертава, че българският книжовен език поради ред „исторически, икономически и политически причини“ не представлява „един диалект, издигнат направо до литературен език, а е изграден върху доста широка диалектна основа, т.е. в из-

граждането му вземат участие повече диалекти“ (Стойков/Stoykov 1956: 366). А това според учения е една от основните причини за наличие на голям брой дублетни форми. Именно своеобразният път на формиране на книжовния ни език е причина за неговата специфика.

Взетото решение да се кодифицира не по-широко разпространеният вариант, а вариантът, отговарящ на исторически изходното състояние (окончанието в четирите тематични спрежения в старобългарския) и единствен вариант за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр. в диалект, смятан за престижен благодарение на ролята на неговите носители във възрожденските и следвъзрожденските процеси, поставя общотеоретичния проблем за отношението между обективното и субективното при определяне на параметрите на кодификацията на книжовния език. Решение (а и отговорност) на кодификаторите е кой от двата подхода ще бъде възприет като водещ. В случая с окончанието за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спр. вероятно водещи са били аргументите за придържане към исторически първичното положение, което да осигури континуитета в историческия развой и да съхрани идентичността.

- Към вътрешните причини (по Ст. Стойков) за разпространението на *-ме* може да се отнесе еднозначността му – то се среща само при форми за 1 л. мн.ч. на сегашно време (III спр.), аорист и имперфект. Поради това не създава затруднения, не се смесва с други окончания и не внася омонимия.
- Вътрешна причина (ако приложим делението на Ст. Стойков) е влиянието на III спр. върху другите две поради доминацията му днес по обхват.
- Като значим вътрешен фактор се сочи тенденцията за изравняване на окончанията за 1 л. мн.ч. сег. вр. при всички спрежения.
- Сред причините от оценъчно-перцептивен характер може да се посочи според някои учени фактът, че *-ме* се възприема от говорещия като възможност да се избегне заплахата от възприемането на формите като част от непрестижния модел с *-м* окончание за 1

л. ед.ч. Не може да отхвърлим тази възможност, но без да е изследвана честотността на тази мотивировка, не може да се твърди до каква степен е релевантна.

- Според други мнения окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи I и II спр. издава непреодолени навици на западните българи.
- Друго мнение изтъква като причина за разпространението на това окончание свръхстарание от страна на западни българи.
- Социално-психологическият поглед, базиращ се на национално представително проучване, дава възможност да се твърди, че говорещият, в чиято реч присъства окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег. вр. I и II спр. (независимо дали последователно, или в редуване с кодифицирания вариант), не понася обществена санкция от типа съществено понижение на социалния статус на говорещия.
- Малко над половината респонденти (51.4%), а това е вярно с риск за грешка от 0.05 за всички пълнолетни съвременни българи, оценяват подобни форми като правилни, а над 60% го смятат за благозвучно.

Тази факти оформят комплекс от причини за разпространението на окончанието *-ме* за 1 л. ед.ч. сег. вр. I и II спр. в устната комуникация днес, едни от които са свързани с вземането на кодификаторско решение, т.е. те са субективни, защото зависят от кодификаторите. Други причини могат да се нарекат обективни – вътрешносистемни, свързани с процеси на промяна в езиковите парадигми. Трета група причини са от социолингвистичен (или социално-психологически) характер: леко преобладаване на положителните нагласи към мякането в рамките на общественото мнение, несанкциониращи категорично некодифицирания вариант, свръхстарание, непреодолени навици, избягване на нежелани асоциации с некодифицирано *-м* за 1 л. ед.ч., сег. вр. I и II спр.

Задача пред българската лингвистика е да изследва чрез статистически методи какво е разпространението на окончанието *-ме* за 1 л. ед.ч. сег. вр. I и II спр. и в съвременната писмена практика – официална и

неофициална. Хипотеза, все още недоказана чрез анализ на конкретни представителни данни, е твърдението, че в неофициалната частна писмена кореспонденция (особено чрез електронни средства – в есемеси, чатове, форуми и др.), но не само в нея, мянкетно не е непознато, но е със значително по-ниска честота, отколкото в устната реч.

Не трябва обаче да се пропуска фактът, че немалка част от интелигенцията (особено от филологическата, която е основният носител на книжовните норми) реагира негативно на некодифицирания вариант, което е напълно обяснимо, ако се отчете фактът, че спазването на книжовните норми е един от факторите, които са груповоопределящи, консолидиращи и разграничаващи я от другите социални прослойки. При анализите не бива да се пропуска и фактът, че сред респондентите от Североизточна България нетърпимостта към мянкетно надвишава одобрението (40% го смятат за правилно).

Задача, която се стреми да реализира проектът, в рамките на който е настоящата публикация, е да изследва чрез национално представителна анкета какви са нагласите у нас към писмените появи на окончанието -ме за 1 л. ед.ч. сег. вр. I и II спр. Собствените ми хипотези са, че нагласите ще бъдат по-негативни от тези към мянкетно в устната реч и че водещ фактор за тези нагласи е въздействието на обучението по български език в училище, в което целенасочено се акцентира от I до XII клас върху не книжовността на окончание -ме за 1 л. ед.ч., сег. вр. на глаголи от I и II спр.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Алексова 2016: *Алексова, Кр.* Социоллингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта. София, Парадигма. [Aleksova 2016: *Aleksova, Kr.* Sotsiolingvistichna pertsepsiya, ezikovi naglasi i sotsialna identifikatsiya po rechta. Sofia, Paradigma.]

Ангелов 1999: *Ангелов, А.* Правилата на езика в столичния квартал. София, Международно социоллингвистическо дружество. [Angelov 1999: *Angelov, A.* Pravilata na ezika v stolichniya kvartal. Sofia, Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskoto druzhestvo.]

Антонова-Василева и кол. 2016: Антонова-Василева, Л., Л. Василева, М. Витанова, Ел. Вълчева, Сл. Керемидчиева, Т. Костова, Ив. Кочев, Ел. Кяева, К. Смедовска, М. Тетовска-Троева, П. Урумова. Български диалектен атлас. Обобщаващ том IV. Морфология. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Antonova-Vasileva et al. 2016: Antonova-Vasileva, L., L. Vasileva, M. Vitanova, El. Valcheva, Sl. Keremidchieva, T. Kostova, Iv. Kochev, El. Kyaeva, K. Smedovska, M. Tetovska-Troeva, P. Urumova. Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom IV. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.]

Бояджиев и кол. 1987: Бояджиев, Т., В. Радева, М. Младенов. Между диалектното и книжовното. София, Наука и изкуство. [Boyadzhiev i kol. 1987: Boyadzhiev, T., V. Radeva, M. Mladenov. Mezhdudialektnoto i knizhovnoto. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Буров 2013: Буров, С. За две норми на българската устна книжовна реч (Предварителни бележки). – В: Проблеми на устната комуникация. Книга девета, I, Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 42–77. Преработен и разширен вариант – Електронно списание LiterNet, 07.11. 2012, № 11 (156) <http://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>. [Burov 2013: Burov, S. Za dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech (Predvaritelni belezhki). – In: Problemi na ushnata komunikatsiya. Kniga deveta, I, Veliko Tarnovo, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 42–77. Preraboten i razshiren variant – Elektronno spisanie LiterNet, 07.11.2012, № 11 (156) <http://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>]

Виденов 1990: Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Videnov 1990: Videnov, M. Savremennata balgarska gradska ezikova situatsia. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.]

Виденов 1993: Виденов, М. Софийският език. Книга за всеки столничанин. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Videnov 1993: Videnov, M. Sofiyskiyat ezik. Kniga za vseki stolichanin. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“]

Виденов 1998: Виденов, М. Социолингвистическият маркер. Към теорията и практиката на теренните изследвания. София, Делфи. [Videnov 1998: Videnov, M. Sotsiolingvisticheskiyat marker. Kam teoriyata i praktikata na terennite izsledvaniya. Sofia, Delfi.]

Виденов 2005: Виденов, М. Диглосията. С оглед на българската езикова ситуация. София, Акад. изд. „Марин Дринов“. [Videnov 2005: Videnov, M. Diglosiyata. S ogled na balgarskata ezikova situatsiya. Sofia, Akad. Izd. „Marin Drinov“.]

Виденов 2007: Виденов, М. Идентификация по езика. София, Феня. [Videnov 2007: Videnov, M. Identifikatsia po ezika. Sofia, Feneya.]

Георгиева, Мурдаров 1982: *Георгиева, Ел., Вл. Мурдаров, съст.* Граматика на грешките. София, Наука и изкуство. [Georgieva, Murdarov 1982: *Georgieva, El., Vl. Murdarov., sast.* Gramatika na greshkite. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български език. Т. 2. Морфология.* Стоянов, Ст., гл. ред. София, Изд. на БАН. [Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski ezik. T. 2. Morfologiya.* Stoyanov, St., gl.red. Sofia, Izd. na BAN.]

Джонова, Велкова 2014: *Джонова, М., Й. Велкова.* Фонетични и морфологични особености на устната реч. – В: *Тишева, Й, Кр. Алексова, Й. Велкова, М. Джонова, Ал. Трендафилова.* Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч. София, Фондация „Фокус“, 20, 104–156. [Dzhonova, Velkova 2014: *Dzhonova, M., Y. Velkova.* Fonetichni i morfologichni osobenosti na ustnata rech. – In: *Tisheva, Y, Kr. Aleksova, Y. Velkova, M. Dzhonova, Al. Trendafilova.* Kak govori savremenniyat balgarin. Tom 1. Gramatika i ustna rech. Sofia, Fondatsiya „Fokus“, 20, 104–156.]

Димитрова 2004: *Димитрова, Евг.* Диглосията в град Криводол (социолингвистично изследване). София. [Dimitrova 2004: *Dimitrova, Evg.* Diglo-siyata v grad Krivodol (sotsiolingvistichno izsledvane). Sofia.]

Кънчева 2008: *Кънчева, П.* Софийският език на преселниците от Западните покрайнини. София, Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“. [Kancheva 2008: *Kancheva, P.* Sofiyskiyat ezik na preselnitsite ot Zapadnite pokraynini. Sofia, Akad. Izd. „Prof. Marin Drinov“.]

Леков 1950: *Леков, Ив.* Към въпроса за новите още колебливи склонности в съвременния български език. – Списание на БАН, кн. LXXI, 1950, 79–92. [Lekov 1950: *Lekov, Iv.* Kam vaprosa za novite oshte koleblivi sklonnosti v savremenniya balgarski ezik. – Spisanie na BAN, kn. LXXI, 1950, 79–92.]

Стойков 1956: *Стойков, Ст.* Глаголното окончание -ме в българския книжовен език. – В: Сборник в чест на акад. Александър Теодоров-Балан по случай деветдесет и петата му годишнина. София, БАН, 1956, 365–374. [Stoykov 1956: *Stoykov, St.* Glagolnoto okonchanie -me v balgarskiya knizhoven ezik. – In: Sbornik v chest na akad. Aleksandar Teodorov-Balan po sluchay devetdeset i petata mu godishnina. Sofia: BAN, 1956, 365–374.]

Теодоров-Балан 1952: *Теодоров-Балан, Ал.* Из недрата на българския правопис. – В: Известия на Института за български език, кн. 1, 121–146. [Teodorov-Balan 1952: *Teodorov-Balan, Al.* Iz nedrata na balgarskiya pravopis. – In: Izvestiya na Instituta za balgarski ezik, kn. 1, 121–146.]

Тетовска-Троева 1996: *Тетовска-Троева, М.* Окончания за 1 лице, множествено число, сегашно време на глаголите от I и II спрежение в бъл-

гарския език. – Български език, № 1, 30–36. [Tetovska-Troeva 1996: *Tetovska-Troeva, M. Okonchaniya za 1 litse, mnozhestveno chislo, segashno vreme na glagolite ot I i II sprezhenie v balgarskiya ezik. – Bългарски език, № 1, 30–36.*]

Labov 1966/2006: *Labov, W. The Social Stratification of English in New York City. 1st edition 1966, Washington: Center for Applied Linguistics, 2nd edition 2006, Cambridge, Cambridge University Press.*

Trudgill 1974: *Trudgill, P. The Social Differentiation of English in Norwich (Cambridge Studies in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.*

Приложение 1.
Речници и кодификационни правила за 1 л. мн.ч.
сег. вр. I и II спр.

Речник	Кодификационно правило
<p><i>Правописен и правоговорен наръчник, 1945. (Авт. кол.: Хаджов, Минков, Осинин, Стойков, Костов, Андрейчин, Илчев, Маджаров, Кр. Генов)</i></p>	<p>„Правопис и правоговор на отделни видове думи 1. Глаголи и причастия 3. В 1 л. мн.ч., сег. време, освен окончанието -м (четем, ходим, донесем), се среща и окончание -ме (четеме, ходиме, донесеме); в книжовния език се предпочита окончанието -м пред -ме. Забележка. В III спр. окончанието -ме е нормално, тъй като окончание -м тук се употребява за 1 л. ед.ч., срв.: гледам – гледаме, искам – искаме и пр.“ (Наръчник 1945: 25). <i>В словника не се представят форми за 1 л. мн.ч. при глаголите.</i></p>
<p><i>Правописен речник Хемус на българския книжовен език Съставил по официалния правопис от 1945 год. д-р Л. Андрейчин. Разрешен от Министерството на пропагандата с № III – 2838 от 24.II. 1945г. Хемус А.Д. за книгопечатане и издателство,</i></p>	<p><i>Не е включено в увода, не се посочват форми за 1 л. мн.ч. в словника.</i></p>

<i>София.</i>	
Правописен речник на българския книжовен език , 1945. (Автори: Андрейчин, Леков, Георгиев.)	<i>Не е включено в увода.</i>
Правописен речник на българския книжовен език. 3. прераб. официално изд. София, 1954; Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков.	<i>Не е включено в увода. В словника не се представят форми за 1 л. мн.ч. при глаголите.</i>
Правописен речник на българския книжовен език. 4. поправ. изд. София, 1958; Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков. (Описано по фототипното му изд. 5 от 1960 г.)	<i>Не е включено в увода. В словника не се представят форми за 1 л. мн.ч. при глаголите.</i>
Правописен речник на българския книжовен език , 1981 (доп. от 1965). (Автори: Андрейчин, Леков, Георгиев, Стойков)	<i>Не е включено в увода.</i>
Правописен речник на съвременния български книжовен език. Отг.ред. Георгиева, Ел., В. Станков. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995 г.	<i>Не е включено в увода.</i>
Нов правописен речник на българския език. София, Издателство „Хейзъл“, 2002.	„Окончания за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение 20. Правилното окончание за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение е -м: <i>пишем, четем, ходим, говорим.</i> Заб. Формите от този тип на -ме – <i>пишеме, четеме, ходиме, говориме</i> , са допустими в разговорната реч (устна, а не писмена) или в мерената реч, но в официалния стил на

	общуване не трябва да се употребяват.“ (Нов правописен речник на българския език 2002: 30)
Официален правописен речник на българския език. София, Издателство „Просвета“, 2012.	„Окончание за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от първо и второ спрежение 23. Глаголите от първо и второ спрежение имат в 1 л. мн.ч. сег. вр. окончание -м. (ние) четем, (ние) пишем, (ние) говорим, (ние) спорим.“ (Официален правописен речник на българския език 2012: 28)

✉ Проф. д-р *Красимира Алексова*, Катедра по български език
Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ *Prof. Krasimira Aleksova, PhD*, Department of Bulgarian Language
Faculty of Slavic Studies, Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgari

Приложение 2.
Карта № М 106 с наложена карта на населените места
(Антонова-Василева и кол. 2016: 132)

